

Els ibers, protagonistes de la recent oferta expositiva en arqueologia

Núria Molist, Gabriel de Prado, Carme Rovira

28/11/2022

Abstract

Entre els anys 2021 i 2022 ha coincidit, a l'estat espanyol, un nombre destacat d'exposicions temporals en arqueologia i concretament dedicades a la cultura dels ibers, bé des d'un enfocament global o bé a través d'aspectes més específics. En el present treball analitzem aquestes mostres incidint en el seu discurs, organització i presentació museogràfica.

1. Introducció

Els darrers temps han estat inusuals des de molts punts de vista, també des de la perspectiva cultural. Després de la catàstrofe mundial que va representar la pandèmia de la Covid-19, que va esclatar a principis del 2020, calia remuntar. A mesura que s'anaven superant les limitacions en l'organització d'esdeveniments, les institucions museístiques públiques i privades s'han anat esforçant per tornar a la normalitat i recuperar l'oferta cultural presencial. En aquest context, vam rebre l'encàrrec de comissariar una exposició temporal dedicada al món ibèric que s'inauguraria el 2021 a la seu central del Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) a Barcelona. Mentre la preparàvem, ens vam adonar que, en poc temps, coincidirien diverses mostres dedicades al mateix tema a l'estat espanyol i que, en paral·lel, se succeïrien les efemèrides relacionades amb el descobriment de l'art ibèric i amb moments clau en la història de l'arqueologia iberista. Els ibers tornarien a l'actualitat amb força. En aquest article fem una anàlisi de les principals experiències expositives inaugurades durant el 2021 i que en certs casos perduren fins al 2022.

2. Exposicions

Picasso ibero (Centro Botín, Santander)

Entre les diverses iniciatives temporals que comentem, la del Centro Botín a Santander va ser la primera a inaugurar-se i la més singular perquè va reunir l'obra d'un dels millors artistes del segle XX, Pablo Picasso, amb les peces de la cultura ibèrica, més de dos mil anys anteriors.

PICASSO IBERO

CENTRO BOTÍN
1 MAYO – 12 SEPTIEMBRE, 2021

*Redescubre al genial artista
a través del arte ancestral
que revolucionó su obra*

PICASSO

Musée Picasso Paris

EXPOSICIÓN ORGANIZADA EN COLABORACIÓN CON MUSÉE NATIONAL PICASSO-PARIS

**CEN I RU
BOTÍN
CENTRO**

Entradas en centrobotin.org
VUELVE A DESCUBRIR EL ARTE

Picasso íbero. Fundación Botín. Material de comunicació que confronta dues peces significatives de la mostra. Imatge: Fundación Botín- AAFF

Organitzada pel Centro Botín, Banco de Santander i el Musée National Picasso-Paris, amb Cécile Godefroy com a comissària i Roberto Ontañón com a comissari associat, va estar oberta entre l'1 de maig i el 12 de setembre de 2021. Ocupava entorn de 1.300 m² i la van visitar 65.644 persones.⁽¹⁾

El punt de trobada entre Picasso i l'arqueologia són dos bustos en pedra procedents del santuari del Cerro de los Santos conservats a París. Picasso va entrar en contacte amb l'art ibèric a través del Musée du Louvre l'any 1906, quan s'hi va organitzar una exposició amb escultures procedents del Cerro de los Santos (Albacete) i d'Osuna (Sevilla). Al museu hi havia anat a parar una bona col·lecció ibèrica, on destacaven la Dama d'Elx (adquirida el 1897) i els petits exvots, que era tota una novetat cultural en aquell moment.

L'objectiu dels comissaris ha estat mostrar com aquest “descobriment” va impactar en Picasso, va influenciar el seu procés creatiu i va transformar la seva obra, donant pas a un profund estudi formal que el va dur fins al cubisme. No oblidem que dos dels caps del Cerro de los Santos —que havien estat sostrets del Musée du Louvre— els va tenir l'artista durant un parell d'anys a casa seva.

El focus estava posat, doncs, en Picasso; el fil conductor de la mostra i l'element d'atracció per al públic en una exposició de gran format que recorre tota la seva trajectòria i on l'art dels ibers apareixerà com a referent, inspirador de plantejaments formals i en l'ús de nous materials. Un exemple d'això són els exvots de bronze, dels quals Picasso va arribar a adquirir-ne noranta-cinc per a la seva col·lecció.

L'espai expositiu diàfan, obert, un avantatge que ofereix un edifici modern de l'arquitecte Renzo Piano, es va adequar amb una museografia, sòbria i alhora contundent, amb volums i vitrines que separaven i donaven forma als diferents espais, jugant essencialment amb dos colors —el blanc i el gris fosc— i on els tons clars i foscos de les seccions creaven una atmosfera neta que permetia centrar l'atenció en les peces.

El primer dels tres blocs estava dedicat a la presentació de la cultura ibèrica a través d'una tria de peces escultòriques de gran qualitat, mentre que en el segon i tercer blocs el discurs se centrava en la influència de l'art ibèric en Picasso. El segon abastava l'etapa cubista (1906-1908), mentre que en el darrer es repassava la seva llarga relació amb figures humanes com les dels exvots, inspiració que aflorava periòdicament en la vida creativa del geni.

S'hi van exhibir 213 obres (incloent-hi tres llibres). Les ibèriques (93) estaven a l'altura de les de Picasso (117) i entraven en un interessant diàleg de joc de miralls amb elles. Entre les primeres hi havia escultures en pedra i bronze o atuells de ceràmica, que són tot un referent en el món ibèric, i s'acompanyaven de les dades imprescindibles per situar el visitant. Però de vegades el seu diàleg amb les peces de Picasso era una mica forçat, fins que al final del recorregut desapareixia, i peces tan excepcionals com el càlat de la llaura d'Alcorisa, el *pithos* dels grius de Carmona o la Deessa de Libisosa hi tenien un lloc, però sense altra pretensió que la de ser exhibides.

Un nombre important de col·leccionistes privats, entitats i una vintena de museus —com el Museo Arqueológico Nacional (Madrid), el Musée du Louvre (París), el Museo Provincial de Jaén, el Museo de Albacete, el Museu Provincial d'Arqueologia d'Alacant (MARQ) o el Museu de Prehistòria de València— van cedir els seus fons per a aquesta mostra. Menció a banda mereixen les aportacions del Musée National Picasso (París) i la Fundació Almines i Bernard Ruiz-Picasso. El catàleg, amb una cuidada imatge gràfica, les recull totes, al costat de textos introductoris breus redactats per especialistes. Ha estat coeditat per la Fundación Botín i La Fábrica, sota la direcció científica de Cécile Godefroy, Hélène Le Meaux i Pierre Rouillard.

L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització (Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona)

A la seu de Barcelona del Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) s'ha pogut veure entre el 28 de maig de 2021 i el 16 de gener de 2022 —amb una gran acollida mediàtica i bona resposta de públic— una altra extensa mostra de producció pròpia (950 m²), dedicada a la cultura ibèrica, *L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització*, comissariada per David Asensio, Núria Molist, Gabriel de Prado i Carme Rovira.

Un cop transcorreguts gairebé vint-i-cinc anys des de la cèlebre *Los íberos. Principes de Occidente* (París-Barcelona-Bonn), promoguda per la Fundació La Caixa junt amb els estats espanyol, francès i alemany, per donar a conèixer aquesta cultura a gran escala (Aranegui, 1998), quedava plenament justificat que el MAC, el museu que gestiona el principal llegat —moble i immoble— ibèric de Catalunya (Boya, 2021) i constitueix una referència a nivell estatal, promogués un projecte capaç de proporcionar una visió actualitzada i global sobre tot el món ibèric a partir de les novetats que la recerca aporta incessantment i que en bona part es deuen a l'acció d'equips propis (Asensio *et al.*, 2021).

Per aconseguir-ho, s'hauria de partir d'un discurs rigorós des del punt de vista científic però també prou atractiu per a tota mena de públics. Es va acabar estructurant de manera dual: amb un circuit principal format per set àmbits temàtics —“A la recerca dels ibers”, “El mosaic iber”, “Els primers ibers”, “El temps dels prínceps”, “Ibèria endins”, “Entre Roma i Cartago” i “La fi d'un món”— que ubicaven la cultura ibèrica en l'espai i el temps i mostraven els seus principals trets identitaris, estructura econòmica i social, així com la seva implicació en la segona guerra púnica i la romanització, alternat amb un circuit paral·lel, format per set zooms sobre els reptes actuals de la recerca, els anomenats “enigmes”, que singularitzaven la mostra i li donaven nom. També s'hi va afegir un apartat sobre la Ruta dels Ibers a Catalunya i la socialització del patrimoni.

Les càpsules dels “enigmes” tenien un tractament formal diferenciat i es van dedicar als orígens de la població a través de la genètica, l'indescifrable sistema d'escriptura, el panteó religiós desdibuixat, les manifestacions funeràries, la poc coneguda Barcelona ibèrica i la petja d'Aníbal a Catalunya. A nivell museogràfic anaven encapçalades per una pregunta i se centrava l'atenció en un arqueòleg o en una arqueòloga especialista en cada matèria que sintetitzava la resposta en un audiovisual.

La mostra ha reunit prop de cinc-cents objectes entre peces arqueològiques emblemàtiques i altres d'inèdites fins al moment, quadres historicistes, llibres i facsímils. L'apartat arqueològic abasta peces de tot l'antic territori ibèric (actuals Andalusia, Múrcia, València, Aragó, Catalunya i Llenguadoc) des del segle VI fins al I aC, gràcies a una

àmplia selecció de les col·leccions del MAC (seus de Barcelona, Empúries, Girona, Olèrdola i Ullastret) i préstecs de 38 institucions d'àmbit català, estatal i internacional.(2) Al costat d'un ampli repertori ceràmic sobresortien les nombroses evidències epigràfiques, part d'una de les millors sèries d'exvots de bronze dels santuaris del sud-est peninsular, escultures icòniques com el *Tors del guerrer* de l'Alcúdia d'Elx, la del *Guerrer llancejant l'enemic* de la necròpoli d'El Cerrillo Blanco de Porcuna o el *Pilar-estela dels genets* de Coimbra del Barranco Ancho de Jumilla, bustos del santuari del Cerro de los Santos, els impactants "caps tallats" del Puig Castellar i d'Ullastret, així com el Tresor de Tivissa.

L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització.
MAC. Una de les peces escultòriques més emblemàtica de l'exposició, procedent del conjunt escultòric de Cerrillo Blanco (Porcuna), préstec del Museo de Jaén. Imatge: autors

L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització.
MAC. Vista d'una de les sales de l'exposició amb l'escultura d'una lloba en primer terme, préstec del Museo Íbero de Jaén. Imatge: autors

A més d'aquestes obres emblemàtiques, la producció ha destacat per una museografia innovadora a càrrec de l'estudi Pigem/Matamala, complementada amb el grafisme de Marta Carreté, i un potent component audiovisual majoritàriament produït per a l'ocasió que consta d'una dotzena de productes en diversos formats, mappings projectats sobre esteles, una sala immersiva dedicada a la ciutat ibèrica d'Ullastret i la reconstrucció digital del monument funerari de Cal Posastre (<https://www.youtube.com/watch?v=7t69jJK1dWk>).

Tot plegat posava a l'abast de tots els públics el coneixement més actualitzat sobre la cultura ibèrica amb tota la seva diversitat, sota una nova mirada i demostrant que la recerca avança i dona peu a un debat viu. Per deixar-ne constància també es va editar un catàleg trilingüe (en català, castellà i anglès, com tota la mostra) amb textos a càrrec d'especialistes i una selecció de peces. L'ampli programa d'activitats portat a terme es va fonamentar en visites guiades i conferències. Els visitants (prop de 25.000) també han disposat d'una audioguia, accessible mitjançant codis QR.

<http://www.macbarcelona.cat/Exposicions/Historic-exposicions/2021/L-Enigma-Iber.-Arqueologia-d-una-civilitzacio>

150 años con los íberos. 1871-2021 (Museo de Albacete)

L'exposició sobre els ibers en el Museo de Albacete la va promoure la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, la Consejería de Educación, Cultura y Deportes, amb la col·laboració de la Diputación Provincial de Albacete, la Asociación de Amigos del Museo de Albacete, la Fundación Globalcaja de Albacete i El Corte Inglés. Comissariada per Rubí Sanz, Lorenzo Abad i Blanca Gamó, va estar oberta des del 28 de novembre de 2021 fins al 27 de març del 2022.

El Museo de Albacete disposa d'una col·lecció d'època ibèrica d'una altíssima qualitat, amb peces de referència que procedeixen de jaciments tan importants com el santuari del Cerro de los Santos, les necròpolis de Los Villares de Camino de la Cruz o el Toril, o poblats d'El Amarejo, Tolmo de Minateda o la Quéjola. És precisament el Cerro de los Santos, un dels primers jaciments on es va identificar la cultura ibèrica el 1871, on rau l'origen de la mostra, associada a la commemoració del 150è aniversari de l'edició de la *Memoria de las notables excavaciones hechas en el Cerro de los Santos*, del sacerdot Carlos Lasalde.

L'estatuària i altres objectes procedents d'aquest santuari van ser claus per materialitzar la cultura ibèrica, més enllà de les fonts clàssiques i de la numismàtica.

L'exposició s'organitzava en vuit àrees que definien dos extensos blocs. El primer, amb dues àrees, estava dedicat a la significança, valoració i contextualització del Cerro de los Santos i la seva aportació a la protohistòria peninsular a finals del segle XIX, en un moment inicial de la disciplina arqueològica. En el segon bloc, que ocupava la major part de l'espai i es desplegava en sis àmbits, el protagonisme se cedia a la presentació dels ibers de l'àrea murciana i el seu entorn.

A nivell museogràfic, els dos blocs esmentats estaven resolts de forma diferent, ja que mentre que en el primer el pes discursiu requeria en la informació gràfica i textual recuperada d'arxius i antigues publicacions, complementada amb algunes peces del Cerro i una reproducció de la Dama d'Elx, en el segon les peces centraven l'atenció del visitant. Uns objectes, val la pena remarcar-ho, excepcionals, especialment els atuells ceràmics, amb un repertori formal i decoratiu característic dels pobles ibers contestans, bastetans i oretans.

L'espai expositiu condicionava el disseny i el recorregut en una mostra austera, on s'alternaven vitrines individuals i uns pocs plafons, amb un discurs difícil de copsar, ja que els ambients estaven poc diferenciats. Alhora els mitjans digitals es limitaven a la projecció de conferències de reconeguts especialistes en el món ibèric. Els comissaris, més que aportar un gran volum d'informació, optaven per la simplificació visual, on el visitant és interpel·lat a comparar, a jugar, amb la coroplàstia i la iconografia. En aquesta mateixa línia es proposaven alguns elements didàctics que facilitaven la compressió d'alguns objectes.

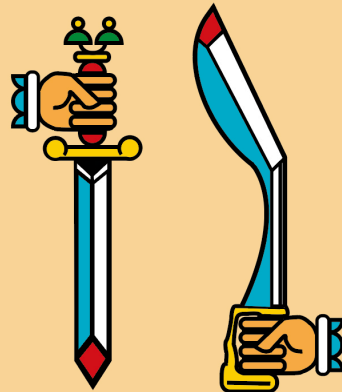
En definitiva, una exposició rellevant quan a la posada en valor del Cerro de los Santos i del descobriment de la cultura ibèrica, així com de la riquesa arqueològica d'aquesta àrea de la península Ibèrica, que s'ha complementat amb un cicle de dotze conferències a càrrec d'iberistes de primer nivell i un extens catàleg que recull prop de seixanta articles per aprofundir en multitud de temàtiques relacionades amb la recerca inicial sobre els ibers i la repercussió en el coneixement del seu territori, la societat, l'hàbitat, la religiositat, les necròpolis, etcètera. És accessible a internet i també hi ha la possibilitat de dur a terme una visita virtual a l'exposició, descarregar els materials didàctics i accedir a una galeria d'imatges online

(<https://cultura.castillalamancha.es/museos/exposiciones-temporales/150-anos-con-los-iberos-1871-2021>).

El guerrer iber i el joc (Museu Arqueològic i d'Història d'Elx Alejandro Ramos Folqués - MAHE)

El guerrer iber i el joc va estar oberta al públic entre el 18 de maig i el 30 de setembre de 2021. L'enfocament divulgatiu i lúdic d'aquesta producció de 285 m², amb un centenar de peces aportades per sis entitats (el mateix museu organitzador, el Museo Arqueológico Nacional, el Museo Arqueológico de Linares, el Vilamuseu - Museu Arqueològic Municipal de la Vila Joiosa, el Museo Arqueológico de Jumilla Jerónimo Molina i el Museo de Arte Ibérico de El Cigarralejo) l'ha convertit en l'exposició més freqüentada (7.507 visitants) dels darrers deu anys al MAHE.

EL GUERRER IBER I EL JOC

Del 18 de maig al 30 de setembre de 2021

SALA D'EXPOSICIONS TEMPORALS DEL MAHE

fb.com/Mahe.AlejandroRamosFolques

@maheelx

Diagonal del Palau n° 1, Elx
Entrada gratuïta

De dilluns a dissabte, de 10:00 a 18:00 h
Diumenges i festius, de 10:00 a 15:00 h

Organitza

Ajuntament d'Elx

Col·laboren

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

MAN

MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL

AYUNTAMIENTO DE EL ALCAZAR

AYUNTAMIENTO DE SAN JUAN DE LOS RIOS

AYUNTAMIENTO DE SAN JUAN DE LOS RIOS

Región de Murcia

MUSEO DE SAN JUAN DE LOS RÍOS

MUSEO ARQUEOLÓGICO DE EL ALCAZAR

MUSEO ARQUEOLÓGICO DE EL ALCAZAR

i.vila.museu

Junta de Andalucía

Junta de Andalucía

Junta de Andalucía

El guerrer iber i el joc. MAHE. El cartell de l'exposició juga amb elements contemporanis del joc. Imatge gràfica cedida pel MAHE

Els comissaris, Raimon Graells i Miguel F. Pérez Blasco, han volgut posar l'accent en la pràctica de jocs d'estratègia i d'atzar entre les elits guerreres iberes, però també fer una retrospectiva del tema en el món clàssic i rastrejar els paral·lels en cultures de l'edat del ferro, com etruscs o celtes. A cada un d'aquests temes se li assigna un àmbit, mentre que el quart i darrer correspon a la romanització i a les transformacions, que també arriben al joc quan ja no es restringeixen als guerrers.

Dels jocs estretament associats a la identitat masculina i als segments militars ibèrics en queden petites evidències (fitxes, astràgals i daus), com les que van acabar formant part d'alguns conjunts funeraris destacats del sud-est peninsular, a les necròpolis del Poblado de Coímbra del Barranco Ancho (Jumilla) o de El Cigarralejo (Mula), que són alguns dels atractius principals de la mostra.

Aquesta exposició també s'ha materialitzat en una monografia bilingüe (castellà, valencià), *El guerrer iber i el joc. Estratègia, atzar i estatus*, que segueix la seva estructura argumental i reuneix tretze articles escrits per especialistes en 127 pàgines. A més, les intervencions dels investigadors que van participar en el seminari científic en streaming "Warriors at play" es troben en línia (<https://www.youtube.com/channel/UCMjmeIbwvhgIxLDu9CIMIw>), de manera que tot aquest coneixement reunit en l'exposició pot perdurar.

Exvotos íberos. Paisajes sagrados, peregrinaciones y ritos (Museo Íbero, Jaén)

L'organització d'aquesta exposició ha anat a càrrec de la Universidad de Jaén (UJA) i la Consejería de Cultura y Patrimonio Histórico de la Junta de Andalucía. En la concepció i el desenvolupament han participat, per part de la Universidad de Jaén, el Vicerrectorado de Proyección de la Cultura y el Deporte, el Instituto de Arqueología Ibérica, la Unidad de Cultura Científica i el Grupo de Investigación del Patrimonio Arqueológico de Jaén (GIPAJ); el Museo Arqueológico Nacional; el Ministerio de Fomento, i el projecte col·laboratiu Pastwoman.

L'exposició i el catàleg —comissariats i coordinats per Carmen Rueda, Ana B. Herranz i Juan P. Bellón— s'han dedicat a la memòria de Pilar Palazón, una figura cabdal en la divulgació de la cultura ibèrica jaenesa, a través de la fundació l'any 1998 de la Asociación de Amigos de los Íberos, que va presidir fins a la seva mort l'abril del 2020. Des d'aquesta plataforma, va batallar incansablement durant molts anys per la creació a Jaén d'un gran museu dedicat a la cultura ibera, que es va inaugurar l'any 2017, encara que de manera incompleta.

La mostra disposava de dos espais expositius a la mateixa ciutat de Jaén, molt propers entre ells, el més extens a la primera planta del Museo Íbero —que ocupava una superfície d'uns 100 m²— i l'altre, de més reduïdes dimensions, a l'espai "Obra invitada" de l'Antigua Escuela de Magisterio (Universidad de Jaén), d'uns 25 m². Es va inaugurar el 18 de maig de 2021, coincidint amb el Dia Internacional dels Museus, i ha estat prorrogada durant el 2022.

Al Museo Íbero es visita el nucli principal, que es concep amb l'objectiu de presentar els resultats de la recerca arqueològica més actual, desenvolupada pels organismes i entitats de l'organització. S'ha centrat en l'estudi dels paisatges rituals, les peregrinacions i els materials implicats en el culte. En aquest sentit, és especialment rellevant per les novetats aportades per la recent troballa i estudi del santuari de Haza del Rayo (Sabiote, Jaén), en el marc del paisatge i el territori polític de la ciutat ibèrica de Cástulo (Linares, Jaén).

Exvotos íberos. Paisajes sagrados, peregrinaciones y ritos. Museo Íbero, Jaén. Plantejament museogràfic de l'exposició. Imatge: autors

A nivell museogràfic, l'exposició se situa en una única sala, amb la informació principal disposada en plafons distribuïts de manera lineal. S'estructura en dos àmbits, diferenciats pel cromatisme del fons dels plafons. En el primer, que es podria considerar de caràcter introductori, s'explica, entre altres qüestions, la visió del món que haurien tingut les societats iberes, què són els exvots de bronze i quins rituals representen. Així mateix, es defineix el paisatge ritual entorn de la ciutat de Cástulo i els tipus de santuaris en el territori. El segon àmbit està centrat a mostrar els resultats de la recerca multidisciplinària vinculada al santuari d'Haza del Rayo, que ha suposat una descoberta excepcional en caracteritzar una nova tipologia d'espai cultural i simbòlic que accentua la complexitat que ja s'intuïa en la distribució del paisatge ritual entorn la ciutat de Cástulo.

Per acabar, cal assenyalar que un catàleg d'altíssima qualitat científica i curosa edició, en tapa dura, coordinat i editat pels mateixos comissaris de la mostra, presenta un recull d'articles que eixamplen els seus continguts i que

com a complement, a l'Antigua Escuela de Magisterio (UJA), també s'ha presentat una petita selecció d'objectes de bronze procedents de l'àmplia col·lecció del Museo Arqueológico Nacional.

La ciudad fortificada ibérica: el oppidum (Museo Íbero, Jaén)

Aquesta mostra, inaugurada el 29 de desembre de 2021, encara es troba emplaçada a la sala d'exposicions de la planta baixa del Museo Íbero. Ocupa una superfície de 425 m² i es concep com una primera fase o anticipació del muntatge de la futura exposició permanent. Per aquest motiu, ha estat comissariada per Concepción Choclán, directora del museu. L'objectiu principal és explicar la cultura ibèrica a partir del poblat fortificat (conegut com a *oppidum* en l'àmbit llatí), que es pot considerar la unitat nuclear d'aquesta cultura, i, a partir d'aquí, desenvolupar tot allò que orbita entorn d'aquest espai urbà central.

Es tracta d'una instal·lació semipermanent on s'exhibeixen 552 objectes de la col·lecció del Museo Íbero, corresponents exclusivament al fons de la Junta de Andalucía. La majoria dels objectes procedeixen d'actuacions desenvolupades en alguns dels nombrosos jaciments arqueològics d'aquest període que es coneixen a la província de Jaén: Puente Tablas (Jaén), Giribaile (Vilches), Los Turruñuelos-Baécula (Santo Tomé), etcètera.

La proposta està estructurada en sis àmbits, presentats a través d'una museografia efectista i contemporània, obra de J. P. Rodríguez Frade i Vélera Diseño, precedits d'un espai introductor on se situa i es contextualitza l'*oppidum*, així com la cultura ibèrica, en l'espai i el temps. Hi destaca un audiovisual, projectat en una gran pantalla corbada, que està concebut per acollir asseguts petits grups o famílies.

Aquesta presentació precedeix els dos primers apartats: "Poblats primigenis, temps remots" i "La construcció de l'*oppidum*", que esbossen i defineixen, respectivament, el període immediatament anterior al desenvolupament de la cultura ibèrica i el procés de canvis que precipiten l'aparició dels hàbitats fortificats. El tercer apartat, "Sacralització de l'*oppidum* i el seu territori", explora la religiositat i l'esfera ritual a través dels santuaris urbans i dels espais sagrats extramurs existents en el territori. Els següents, "L'espai urbà de l'*oppidum*" presenta, en un primer terme, la unitat de l'hàbitat exemplificada per la casa, com a llar però també com a lloc de treball, així com el palau entès com a residència del príncep o cabdill, mentre que en un altre àmbit, titulat "Més enllà de l'*oppidum*", se'ns apropa a la realitat de l'explotació i control del territori dels *oppida*, on a més tenen cabuda les necròpolis, enteses en aquest cas com a "residències" dels ancestres.

El darrer apartat, "Nous temps: Cartago i Roma", aborda el trasbalsament que va suposar la segona guerra púnica i les conseqüències de la derrota cartaginesa, amb la dissolució de la cultura ibèrica i la implementació de la civilització romana a Hispània. Hi té un paper rellevant la Batalla de Baecula, un episodi bèl·lic ocorregut el 208 aC, la investigació del qual ha esdevingut un model per abordar aquests tipus d'estudis. També, finalment i com a addenda, hi ha un plafó que valoritza la recerca científica com a font de coneixement de la història dels ibers.

El catàleg de l'exposició, editat per Concepción Choclán, és una compilació d'articles redactats per investigadors de primer nivell vinculats, majoritàriament, a l'Instituto Universitario de Investigación en Arqueología Ibérica de la Universidad de Jaén. S'hi aborden temàtiques directament relacionades amb l'objecte de l'exposició o derivades d'aquesta, emprant un llenguatge i una composició d'alta divulgació. Al final del llibre, hi ha recollida una bibliografia general i el catàleg de tots els objectes, en alguns casos agrupats per tipologia o procedència.

Iconografia animal en el imaginario funerario íbero (Museo Íbero, Jaén)

Aquesta proposta, emplaçada en una part del vestíbul del Museo Íbero (ocupant una superfície d'uns 250 m²) i desenvolupada en col·laboració amb el Museo Arqueológico y Etnológico de Córdoba i el Museo de Jaén, constitueix una mena d'avantsala de l'exposició *La ciudad fortificada ibérica: el oppidum*, tant a nivell material com simbòlic i conceptual. També ha estat comissariada per Concepción Choclán, i es va inaugurar conjuntament amb la seva altra exposició el 29 de desembre de 2021.

La temàtica entorn de la qual gira és la presència de figures escultòriques zoomorfes a les necròpolis que, al seu torn, constitueixen elements d'una forta presència simbòlica en el paisatge territorial dels *oppida*.

Iconografía animal en el imaginario funerario íbero. Museo Íbero, Jaén. Conjunt d'escultures ibèriques zoomorfes que conformen l'exposició.
Imatge: autors

Així, amb una escenografia extremament senzilla, hi ha distribuïdes per l'espai una selecció de dotze obres procedents dels museus organitzadors, abans esmentats, amb la representació de tres toros, sis lleons, dos cérvols i un herbívor.

En els escassos i concisos textos associats, es destaca el fet que actualment veiem aquestes escultures desposseïdes de la seva policromia original, malgrat que tenim la certesa que en el seu context original presentaven una diversitat de color extraordinària que devia impactar aquells que les contemplaven.

Arqueologia d'una icona. El guerrer de Moixent en el temps (Diputació de València)

El Palau del Marqués de la Scala, seu de la Diputació de València, ha estat l'espai que ha acollit la mostra organitzada per l'Oficina Tècnica de Restauració, d'Investigació i de Difusió del Patrimoni Artístic del Museu de Prehistòria de València dedicada a l'icònic Guerrero de Moixent. Comissariada per Jaime Vives-Ferrándiz, ha estat oberta del 7 d'octubre de 2021 al 9 de gener de 2022, i ha rebut 5.786 visitants. Aquest genet, de set centímetres

d'alçada, en bronze, es va trobar el juliol de 1931 al poblat ibèric de la Bastida de les Alcusses (Moixent, València), un dels més destacats assentaments ibèrics peninsulars.

Noranta anys després, la petita figura de bronze s'ha convertit en tot un emblema del món ibèric llewantí, i es repassen diferents aspectes entorn seu, que ocupen tres espais.

Arqueologia d'una icona. El guerrer de Moixent en el temps. Diputació de València-MUPREVA. Sala principal amb el guerrer i la seva utilització com a element icònic. Imatge: autors

El primer, a manera d'introducció, disposava d'un gran plafó amb un dibuix del guerrer a mida natural que donava la benvinguda i contextualitzava el moment històric de la descoberta i sistematització de la cultura ibèrica, simbolitzada per una rèplica de la Dama d'Elx, feta per l'escultor valencià Ignasi Pinazo el 1908 al Musée du Louvre.

Les excavacions a la Bastida de les Alcusses i l'aparició de la figureta ocupaven la següent sala, així com altres peces de les antigues intervencions arqueològiques dutes a terme pel Museu de Prehistòria de València entre els anys 1928 i 1931, emmarcades per potents imatges d'arxiu.

La tercera sala acollia el bloc principal amb la peça original (és tot un repte de disseny, destacar una peça tan petita), i a partir d'aquí i del plafó que l'enquadrava es posava l'atenció en diferents aspectes tècnics, formals, socials i iconogràfics, com el procés metal·lúrgic d'elaboració de l'objecte, els detalls formals —com el casc amb un gran plomall—, els arnesos del cavall o el conjunt d'armes ofensives i defensives, la representació i la significança del cavaller i la seva panòpia en la societat i la seva plasmació en l'art i la ceràmica ibèrics.

Tancava el recorregut l'àmbit dedicat a la configuració de la icona a partir dels anys setanta i els seus usos i apropiacions per part de la societat valenciana, que mostren la interrelació entre passat i present. Ha esdevingut el logotip del Museu de Prehistòria de València, ninot faller i el símbol del mateix poble de Moixent. En el darrer àmbit s'hi apropava a través d'elements didàctics reforçats per quatre audiovisuals interactius dissenyats per a

escolars i públic familiar.

En definitiva, és una petita exposició d'uns 250 m² molt ben resolta, efectista quant a museografia, on s'ha jugat amb grans plafons i abundant imatge gràfica de proporcions importants i poques peces (44), les imprescindibles per donar el contrapunt a la central, el Guerrero de Moixent. El disseny és obra de MacDiego, i cal destacar també el colorista cartell obra de Cento Yuste, que exemplifica perfectament la translació a l'actualitat d'una imatge de 2.400 anys d'antiguitat.

Arqueologia d'una icona. El guerrero de Moixent en el temps. Diputació de València-MUPREVA.
Imatge gràfica de l'exposició, amb una interpretació de la figura en el context actual.
Imatge cedida pel MUPREVA

Entre el 28 de juny i el 25 de setembre de 2022 s'ha pogut veure una adaptació del muntatge al poble de Moixent, i el catàleg, del qual són autors Jaime Vives-Ferrándiz, Laura Fortea i Eva Ripollès, s'ha presentat al Museu de Prehistòria de València.

Las edades de las mujeres íberas (Museu Arqueològic i d'Història d'Elx Alejandro Ramos Folques - MAHE)

El MAHE ha volgut sumar-se a les commemoracions pel descobriment de la Dama de Elx, entre el 6 de juliol i el 6 de novembre de 2022, amb una adaptació de *Las edades de las mujeres íberas*, que va començar la itinerància l'any 2016 gràcies a la col·laboració entre el Instituto Universitario de Investigación en Arqueología Ibérica de la Universidad de Jaén i el Museo de Jaén.

Las edades de las mujeres íberas. MAHE. Cartell de la mostra. Imatge d'Internet (Ajuntament d'Elx)

En són comissàries les investigadores Carmen Rísquez, Carmen Rueda, Ana B. Herranz, Francisca Hornos i Antonia García, especialistes en arqueologia amb perspectiva de gènere, i la van crear en el marc d'un projecte de recerca, amb l'objectiu de divulgar l'arqueologia ibèrica des de l'òptica de la dona i en clau reivindicativa.

El contingut desgrana les fases del cicle vital femení: des de la infantesa i la pubertat fins a l'edat adulta i la mort, centrant-se en la relació activa de la dona amb la sacralitat i la ritualitat. S'hi analitza tant la seva imatge en cada etapa com els processos de legitimació política inferits de l'estudi de santuaris i contextos funeraris. La figura femenina d'alt rang rep una atenció especial, a partir d'exvots i dels dos millors exemples escultòrics: les dames de Baza i d'Elx. De la darrera, emblema de la cultura ibèrica, s'explica exhaustivament el context històric de la seva troballa a l'Alcúdia, l'any 1897.

Es tracta d'una proposta formalment austera, amb un important component gràfic dissenyat per María José López Tabernero y Ana B. Herranz, associat a peces arqueològiques del Museo Arqueológico de Murcia i del mateix MAHE. També incorpora una reproducció de la Dama d'Elx, davant la impossibilitat de comptar amb l'autèntica, conservada al MAN de Madrid, i un creatiu audiovisual on diverses dones actuals rememoren la gestualitat ritual dels exvots femenins localitzats als santuaris del sud-est peninsular. En el conjunt d'activitats plantejades destaquen els tallers didàctics, les visites guiades i les teatralitzades.

3. Reflexions finals

Les institucions museístiques i els centres culturals mundials s'han vist afectats per la pandèmia provocada pel coronavirus SARS-CoV-2 des del 2020. La recuperació d'una certa "normalitat" ha facilitat el retorn de les ofertes presencials i la revifalla de les exposicions temporals com ara les dedicades a l'arqueologia, les quals, entre 2021 i 2022, a l'estat espanyol s'han centrat especialment en la cultura ibèrica.

Tot i que lluny d'experiències multitudinàries com la que va representar *Ibers. Príncipe d'Occident*, els ibers han tornat a les sales amb un atractiu renovat i propostes diverses tant des del punt de vista del contingut com de la formalització. Convé recordar que el 2021 també ha estat un any farcit de commemoracions vinculades a troballes d'obres emblemàtiques: el 150è aniversari de les escultures del santuari del Cerro de los Santos (Albacete), el 50è de la Dama de Baza (Cerro del Santuario, Granada), el 90è del Guerrier de la Bastida (Moixent, València) o el 40è del pilar-estela de la necròpolis del Barranco Ancho (Jumilla, Múrcia), però únicament el Museo de Albacete i la Diputació de Valencia han optat per produir exposicions temporals d'entitat al voltant de les corresponent efemèrides. Mentrestant, la pretensió de l'Ajuntament d'Elx de celebrar els 125 anys de la l'aparició de la celeberrima Dama a l'Alcúdia durant el 2022 s'ha hagut de reconfigurar, enmig d'una forta polèmica per la impossibilitat de traslladar l'efígie original des del MAN de Madrid.

Si bé totes les mostres presentades s'han centrat a destacar la importància de la cultura ibèrica i el seu context històric a la segona meitat del primer mil·lenni aC, la majoria ho han fet essencialment des d'un punt de vista sectorial, igualment molt interessant, com pot ser el de la religiositat, el joc, la guerra, la dimensió artística i la

sociològica. Únicament la proposta del MAC ho ha abordat extensament, d'una manera holística i no només a partir de certes, sinó també posant en relleu que la cultura ibèrica encara no es coneix prou bé i que les incògnites estimulen la recerca.

En conjunt, les propostes descrites, independentment de les seves variables —dimensions (de 250 a 1.300 m²), nivell d'inversió, tractament museogràfic, nombre de peces incloses, durada, etcètera—, demostren la complexitat de la societat ibèrica i la seva heterogeneïtat, potser també perquè són iniciatives que han sorgit majoritàriament des de museus i grups de recerca de diverses àrees de l'antic territori iber. En força discursos s'ha integrat la perspectiva de gènere, i també destaquem els interessants punts de contacte amb el món contemporani posats en relleu a Santander i a València.

Cal remarcar que per materialitzar els projectes esmentats ha estat decisiva la bona disposició dels museus que ostenten els principals fons ibèrics. Prop de cent institucions s'han posat d'acord per col·laborar entre si, cedir importants obres de les seves permanents i promocionar-ne d'altres de molt interessants que solen quedar-se a les reserves. El Musée du Louvre, el MAN, el MUPREVA, el MARQ, el Museo de Jaén, el Museo Íbero i el Museo de Murcia han contribuït de manera repetida a aquest intercanvi, que ha permès apreciar de prop i en diàleg en diferents ciutats peces que habitualment es troben allunyades i disperses entre col·leccions de l'estat espanyol i el francès. El públic, entès o no, ha valorat l'oportunitat única de tenir aquests conjunts a l'abast, descobrir-ne els detalls directament i fer-ne una lectura personal. L'esforç que implica traslladar aquests objectes (i en ocasions també restaurar-los expressament) es tradueix en un capítol econòmic important per a les institucions promotores, però està justificat perquè han aconseguit divulgar la cultura ibèrica des de noves perspectives i a gran escala. Hi han contribuït també les activitats, com ara visites guiades, tallers i recursos en línia.

Pel que fa l'aspecte museogràfic, totes les mostres manifesten un bon nivell de disseny i de producció, amb inversions molt desiguals, segons la capacitat de cada entitat organitzadora. Això era més evident en l'apartat audiovisual i especialment en els recursos tecnològics més innovadors, que —a excepció de la proposta del MAC, on predominaven, i li donaven una dimensió especial— han estat escassos.

Per acabar, voldríem valorar positivament que aquestes experiències efímeres però extraordinàries hagin generat catàlegs, materials didàctics i altres continguts, que sovint també es poden trobar en línia, i que algunes, com ara les de Jaén, hagin inclòs apartats dedicats a assenyalar el dany causat per les intervencions clandestines que espolien el nostre patrimoni arqueològic de manera irreparable i que, ara com ara, segueixen afectant el llegat de la cultura ibèrica.

Notes

1. Agraïm a Begoña Guerrica-Echevarria i Manuel Diego la seva aportació d'informació.
2. Ajuntament de Sant Martí Sarroca, Museu del Castell de Peralada, Centre d'Interpretació Camp de les Lloses, Col·lecció Duran Vall-Llosera, Diputació de València, Diputación Provincial de Jaén, Fundació Privada Catalana per a l'Arqueologia Ibèrica, Fundación Universitaria La Alcutia, Museo Arqueológico Municipal Jerónimo Molina (Jumilla), Museo Arqueológico Nacional, Museo Arqueológico Provincial de Alicante - MARQ, Museo Arqueológico de Murcia, Museo de Arte Ibérico El Cigarralejo, Museo Íbero (Jaén), Museo de Jaén, Museu Arqueològic d'Artesa de Lleida, Museu Arqueològic del Vendrell, Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó (Alcoi), Museu d'Art de Girona, Museu d'Història de Sabadell, Museu de Granollers, Museus de l'Escala, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Museu Municipal de la Vila Joiosa - Vilamuseu, Museu de Lleida, Museu de Prehistòria de València, Museu de les Terres de l'Ebre, Museu i Poblat Ibèric de Ca n'Oliver, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Museu Torre Balldovina, Real Academia de las Bellas Artes de San Fernando, Direcció General del Patrimoni Cultural - Generalitat de Catalunya, Site archéologique et musée d'Ensérune - Centre des monuments nationaux (França), Universitat de Barcelona.

Bibliografia

- Aranegui, C. (1998). “Propuestas, proyectos y negociaciones a favor de una gran exposición internacional de la cultura ibérica”. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 8, 178-180.
- Asensio, D., Molist, N., Prado, G. de, Rovira, M. C. (2021). “L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització. Una nova exposició, una visió renovada”, a *L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, 15-20. (Catàleg de l'exposició).
- Baratta, G. (2021). “Il gioco in mostra: l'esposizione *El guerrero íbero y el juego / El guerrer iber i el joc* del MAHE di Elx / Elche”. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis (SEBarc)* XIX, 309-310.
- Boya, J. (2021). “Presentació”, a *L'enigma iber. Arqueologia d'una civilització*. Museu d'Arqueologia de Catalunya, 9-11. (Catàleg de l'exposició).
- Choclán, C. (coord.) (2021). *La ciudad fortificada ibérica: el oppidum*. Consejería de Cultura y Patrimonio Histórico, Junta de Andalucía; Fundación Caja Rural. (Catàleg de l'exposició).
- Godefroy, C., Le Meaux, H., Rouillard, P., Ontañón, R. (directors) (2021). *Picasso íbero*. Fundación Botín. (Catàleg de l'exposició).
- Graells i Fabregat, R., Pérez Blasco, M. F. (ed.) (2021). *El guerrer iber i el joc: estratègia, atzar i estatus*. Ajuntament d'Elx. (Catàleg de l'exposició).
- Rueda Galán, C., Herranz Sánchez, A. B., Bellón Ruiz, J. P. (coord.) (2021). *Exvotos íberos. Paisajes sagrados, peregrinaciones y ritos*. Universidad de Jaén. (Catàleg de l'exposició).
- Sanz Gamo, R., Abad Casal, L., Gamo Parras, B. (coord.) (2021). *150 años con los íberos (1871-2021)*, Excma. Diputación de Albacete. (Catàleg de l'exposició).
- Vives-Ferrándiz, J., Fortea, L., Ripollés, E. (2022). *Arqueologia d'una icona. El Guerrer de Moixent en el temps*, Museu de Prehistòria de València. (Catàleg de l'exposició).